

NOVA/STARA RODNA OČEKIVANJA – KONFORMIZAM ILI OTPOR PATRIJARHALNOJ PODELI RODNIH ULOGA U PORODICI*

Originalni naučni članak

Selena RADOVIĆ
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
Aleksandra MARKOVIĆ**
Doktorandkinja
Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Beogradu

Ovaj rad predstavlja analizu nekih aspekata rodne asimetrije unutar bračno-partnerskih i porodičnih obrazaca. Eksplanatorni okvir za našu analizu činiće koncept samožrtvujućeg mikro-matrijarhata, te teorijska konstrukcija raz-razvoja. Prateći dinamiku roda kao konstitutivne dimenzije socijalne strukture, u radu ćemo pokazati na koji način se u srpskom društvu vrši segregacija u bračno-porodičnom životu po modelu distinktivnih (muških i ženskih) rodni uloga. Razmatraćemo model dobre majke i dobre domaćice, kao jedinstvene rodne uloge i identiteta konstruisanog kroz prizmu „normalizovanih” i opšteprihvaćenih socijalnih i rodni očekivanja. Kroz analizu dobijenih odgovora o stepenu pristajanja na rodna očekivanja, ispitaćemo važenje koncepta rodne transformativnosti. Operacionalizacija rodni očekivanja, odnosno konformističkog pritiska na žene da budu dobre majke i dobre domaćice, realizovana je kroz šest otvorenih pitanja u upitniku. Kvantifikacija pitanja i njihovo zatvaranje urađeni su u skladu sa gore navedenim teorijskim pretpostavkama, a kroz analizu dobijenih odgovora o stepenu pristajanja na rodna očekivanja, preispitaćemo i „važenje” koncepta samožrtvujućeg mikro-matrijarhata u Srbiji. U krajnjem ishodu, cilj nam je da ispitamo da li rezultati analize naginju ka sme-

* Tekst je nastao kao deo istraživačkog projekta „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri”, koje podržava Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja R Srbije (ev.br.179035)

** Aleksandra Marković je stipendista Ministarstva za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj.

*** U realizaciji i pisanju ovog članka učestvovala je studentkinja osnovnih studija sociologije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu Jelena Riznić.

ru obuhvatne transformacije bračno-porodičnih odnosa, ili pak sugerišu istrajavanje višestrukih aspekata retradicionalizacije – shodno temeljnim društvenim promenama, za koje se često smatra da su retrogradne.

Ključne reči: rodna očekivanja, rodne uloge, samožrtvujući mikro-matrijarhat, (rodna) transformativnost, postsocijalistička transformacija

RAZMATRANJE PITANJA SARADNJE I KONFLIKTA

između „nove” i „stare” matrice rodnih odnosa i očekivanja od velikog je društvenog značaja jer pokazuje transformaciju tradicionalnih rodnih uloga i identiteta. Reč je o transformaciji čiji smo deo, no njen smer nije uvek na liniji jedinstvene putanje.

Rodne uloge predstavljaju očekivano i društveno prihvatljivo ponašanje muškaraca i žena koje je u skladu sa njihovim polom, odnosno rodom. U skladu sa specifičnim srpskim društvenim okvirom – prema tradicionalnim rodnim ulogama, od muškarca se očekuje da bude aktivan i da participira u javnoj sferi, dok je žena daleko pasivnija, orijentisana na dom i privatnu sferu (Milić i Tomanović 2009; Pavićević 2008; Jarić 2014; Bobić i Lazić 2015). Kroz takve odnose održava se i istrajava patrijarhalna kultura – odnosno patrijarhat, koji možemo odrediti kao sistem društvenih praksi i struktura, u okviru kojih muškarci dominiraju nad ženama, eksploatišu ih i vrše represiju nad njima (Walby 1990, 20).

Posmatrajući rodni poredak u društvu Srbije i posmatrajući relacije u njemu – na osnovu dosadašnjih studija možemo ustvrditi da se „ne-moderni” (ako ne i retrogradni) vrednosno-normativni model prelama i na odnose između polova. Kompleksnost neuravnoteženih promena u ovom polju kulminirala je tokom poslednje dve decenije, poprimajući ambivalentna obeležja. Retradicionalizacija društva, uslovljena raspadom prethodnog društveno-političkog sistema, na rodni poredak se reflektovala (nasilnim) „vraćanjem” žena u privatnu sferu.¹

¹ Prema podacima Statističkog godisnjaka Republike Srbije/Jugoslavije iz 1992. godine, u 1991. broj nezaposlenih žena iznosio je 341.570, dok je samo godinu dana nakon, taj broj porastao za 23.516 (u 1992. godini) (preuzeto sa <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1993/pdf/G19932004.pdf>, <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1992/pdf/G19922002.pdf>, pristupljeno 25.10.2017). Prema podacima poslednjeg – u 2016. godini, broj nezaposlenih lica iznosio je 489.400, dok je stopa nezaposlenosti iznosila 15,3%. Ova stopa kod žena iznosila je 16,1% i ipak je za 1,5 procentnih poena veća u

Ukupna analiza u radu imaće za cilj da ukaže da li među ispitivanom populacijom žena postoji visok stepen opterećenosti i socijalnog pritiska na vršenje uloge majke i domaćice. Sa tim u vezi, na samom kraju, razmotrićemo i pitanje *transformativnosti* rodni očekivanja u kontekstu lokalnog miljea, svesni činjenice da je pitanje obuhvatnijih promena na liniji rodni očekivanja u neposrednoj budućnosti vrlo kompleksno.

Pod (rodnom) transformativnošću ovde mislimo na spremnost ispitanica na promenu tradicionalne podele rodni uloga i (rodni) očekivanja.

1. TEORIJSKO-ANALITIČKE OSNOVE RADA

Pretpostavka da postoji mnoštvo patrijarhata, a ne samo jedan, podrazumeva da treba otkriti jedinstvenost svakog od njih ponaosob. To takođe znači i da postoji jedan, dominantan patrijarhalni „model”, koji se načelno zasniva na dominaciji muškaraca i subordinaciji žena. Lokalni varijeteti patrijarhata zadržavaju ovo obeležje, dok je nadgradnja uslovljena istorijskim, ekonomskim, kulturološkim i drugim činiocima. Svi ovi činioci proizvode specifični rodni režim. Rodni režim podrazumeva (donekle) strukturirani sistem odnosa između muškaraca i žena, koji unapred određuje njihove društvene uloge (Jarić 2002). Premda je rod dinamična kategorija koja se razvija, kreira i obnavlja tokom čitavog života, prostor za manevrisanje tj. mogućnost odstupanja i subverzivnosti u odnosu na dominantna rodna očekivanja zavisi od nivoa razvijenosti svakog od pomenutih činilaca. Ova razvijenost se odnosi kako na celokupni kontekst u kom se vrši socijalizacija jedne osobe, tako i na samu osobu, tj. njene individualne napore da ostane u okvirima postojećeg sistema, odnosno izađe iz njega.

S tim u vezi, savremene tendencije na polju međuljudskih (i međurodni) odnosa ukazuju na bifurkaciju dominantnog rodnog režima (Blagojević 1997, 2008, 2013; Kuburović 2003; Milić 2010; Bobić 2010). Bifurkacija zavisi od različitih strukturalnih karakteristika. Oni koji se u periodima društvene transformacije „bolje snađu”, koji su bolje snabdeveni ekonomskim, kulturnim i socijalnim kapitalom, lakše „idu” ka izgradnji egalitarnijeg rodnog režima i međupartnerskih od-

odnosu na stopu nezaposlenosti muškaraca (14,6%) (preuzeto sa http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/64/50/00-Statisticki_godisnjak_Republike_Srbije_2017.pdf, pristupljeno 25.10.2017). Pokazatelji za sve prethodne godine dostupni su na sajtu <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=82>.

nosa. Egalitarniji rodni režim podrazumeva težnju ka fleksibilizaciji rodnih uloga (što ne mora nužno značiti njihovu radikalnu promenu, već modifikaciju u okviru postojećih rodnih očekivanja). Nasuprot njima stoje oni koji, usled manjka kapitala, najčešće reprodukuju vrednosti starog režima, mistifikujući tzv. tradicionalne vrednosti. Pritom, te tradicionalne vrednosti se često određuju vrlo arbitrarno, u zavisnosti od trenutnih potreba. Kako Blagojević navodi – „dobitnici i dobitnice tranzicije” (visokoobrazovani, urbani, mlađi, prilagodljiviji, tehnološki pismeniji) više inkliniraju savremenom modelu rodnih odnosa, koji podrazumeva veći stepen egalitarnosti, veću fleksibilnost rodnih uloga i eksperimentisanje sa različitim seksualnim i porodičnim odnosima, pa i identitetima. S druge strane, „gubitnici i gubitnice” se okreću, nužno, „ekonomiji preživljavanja”, retradicionalizaciji, repatrijarhalizaciji (Blagojević 1997; Somach 2011). Bifurkacija dominantnog rodnog režima na primeru ovog istraživanja vidljiva je u razlici u stepenu zavisnosti žene od supružnika, ili od šire bračne zajednice, što rezultuje većim/manjim pritiskom na njih da budu dobre majke/domaćice. Što je zavisnost veća, veći je i pritisak i obrnuto. Time se gradi (a)simetričnost partnerskih odnosa.

Slom socijalističkih režima i početak postsocijalističke, neoliberalne transformacije društva dovode do oprečnih tendencija (Lazić 2011), što ostavlja trag i na karakter promena rodni režima u okviru društvene transformacije. Sa jedne strane, neoliberalna transformacija društva nominalno znači i jačanje (političkih) prava žena. Zemlje na poluperiferiji nastoje da „sustignu” zemlje centra i upravo zbog toga dolazi do sve većeg inkorporiranja nekih zahteva iz feminističke agende u *mainstream* državne strategije, sa ciljem zadovoljenja ovakvih strategija zemalja centra. Na primeru Srbije, ovo znači donošenje zakona koji ili favorizuju rodnu ravnopravnost (Zakon o ravnopravnosti polova, novi nacrt Zakona o rodnoj ravnopravnosti, Nacionalna strategija o rodnoj ravnopravnosti), ili pak pokazuju veću rodnu senzitivnost u određenim sferama društva u kojima su žene najčešće vulnerabilna kategorija. Sa druge strane, uviđa se progresivno jačanje nekih patrijarhalnih institucija (crkve pre svega), koje naglašavaju „tradicionalne” koncepte porodice, kao i međupartnerskih odnosa. Ovo rezultuje pojačanim pritiskom na žene „da se ostvare kao majke”, te posmatranjem i vrednovanjem žena isključivo kroz prizmu majčinstva koji za krajnji cilj imaju povratak žene u privatnu sferu. Koliko god ovi pokušaji poboljšanja položaja žena u javnoj sferi bili značajni, rodne uloge i očekivanja u okviru dominantnog rodnog režima se reprodukuju na nivou

Status poluperiferije i kaskanje za centrom (u slučaju Srbije, centar je EU) dovode do intenziviranja posebnog oblika patrijarhata koji ima dva nivoa, makro i mikro. Makro nivo je nivo javne sfere, nivo feminističkih politika sa jedne strane, ali i kontinuirane dominacije patrijarhalnih institucija u toj istoj javnoj sferi. Mikro nivo je nivo svakodnevice gde se održava patrijarhalni *status quo* i to kroz namenjivanje uloge požrtvovane i poslušne osobe. Budući da žene pristaju na to, ovaj oblik patrijarhata se odvija kroz proces žrtvovanja (Blagojević 2013).

Koncept žrtve postoji – ženama je jasno da se one kroz odricanje i brigu za svoje bližnje žrtvuju za njih, ali ne u viktimološkom smislu, već herojskom. Na nivou primarnih grupa žene imaju određenu moć koja se, sasvim paradoksalno, odvija kroz žrtvovanje. Moć koju žene poseduju odnosi se na mogućnost donošenja određenih odluka koje se tiču domaćinstva, ali koja je nenametljiva, odvija se „u senci”, ne ugrožavajući patrijarhalne vrednosti. Mada periodi društvene krize naglašavaju samožrtvujući matrijarhat, kontinuitet izvesne „mikro-moći” postoji u svakom društvenom sistemu (pri čemu mislimo kako na razdoblje socijalističke Jugoslavije, tako i na postsocijalistički period) i, što je još bitnije, uvek je propraćen privlačnošću žrtvovanja. Privlačnost žrtvovanja je glavni izvor reprodukcije ovog oblika patrijarhata u privatnoj sferi.

Samožrtvujući mikro-matrijarhat je gotovo uvek brižni matrijarhat. Jer, dobra majka je majka koja brine, te je briga uvek „ženski” fenomen. „Dobra” majka je ključni mehanizam izražavanja rodne uloge žena u Srbiji, jer je do te mere sveprisutna, podrazumevajuća, pa zato i banalna, „prirodna” i neodvojiva od ostalih bioloških svojstava žene. Koliko je uloga „dobre majke” mitologizovana i društveno konstruisana pokazuju razlike u stereotipima o „lošem” roditelju s obzirom na muškarce i žene. Loša majka nije isto što i loš otac. Razlog stigmatizacije se podrazumeva u patrijarhalnom sistemu vrednosti. Razlika leži u shvatanju individualnosti, kao i svrsi života muškaraca i žena (Papić i Sklevicki 2003). Kao što je već rečeno, u patrijarhalnom sistemu vrednosti, žena će se posmatrati isključivo kroz prizmu majčinstva, te će se smatrati da je ona „ispunila” svoju „biološku funkciju” ako je majka i samo ako je dobra majka. Druge uloge koja ona može imati u društvu biće vrednovane ukoliko su u skladu sa dominantnim vrednostima i ako su funkcionalne za sistem, ali tek ako je izvršila svoju primarnu svrhu. Kad je muškarac u pitanju, sa druge strane, uloga oca posmatra se tek kao jedna od mnogih koje on može imati zato što on, usled činjenice da nije okupiran kućnim radom, obavlja drugu vrstu rada, koja je društveno jasnije prepoznata i merljiva, pri čemu je ma-

nja mogućnost da će doći do konflikta (između) uloga nego kod žene. Muškarac je pre svega muškarac, on je to što jeste, kod njega nema rodnog porobljavanja, ni jezičkog, ni socijalnog ni kulturnog. Žena je pre svega nečija majka (i to samo ako je dobra), potom žena, a onda sve drugo, ako su prve dve uloge odigrane valjano. Fragmentiranost identiteta, dakle, postoji i kod jednih i kod drugih, ali je samo kod žena identitet roditelja dominantan. Društvo će nastojati da lošeg oca opravda „činjenicom” da se radi o dobrom čoveku koji na loš način vrši svoju ulogu oca. Loša majka uvek nužno znači i loša, „neostvarena” osoba.

Koncept „dobre majke” u okviru žrtvujućeg mikro-matrijarhata može, međutim, biti i subverzivan. Kao što je naša analiza pokazala, i kao što će se videti u poslednjem poglavlju ovog rada, žene – ne izlazeći potpuno iz patrijarhalnog modela, ali menjajući neke komponente ovog koncepta – mogu da ovladaju svojom okolinom, zadržavajući konstrukt „dobre majke”, ali razdvajajući ga od konstrukta „dobre domaćice” (ili potpuno odbacujući drugi konstrukt, a na njegovo mesto stavljajući neki drugi, subverzivni).

Ova subverzivnost u patrijarhalnim okvirima je moguća zbog činjenice da koncept *raz-razvoja* na drugačiji način utiče na novije generacije koje tranziciju ne vide kao prelazno stanje, već kao novu, utemeljenu strukturu. Za razliku od koncepta tranzicije, koji je i više nego ideološki obojen i upućuje na promenu koja vodi određenom, najčešće ograničeno definisanom ekonomskom razvoju, koncept *raz-razvoja* upućuje na sve one negativne aspekte neoliberalne transformacije, koji postaju trajne odlike jednog sistema (Blagojević 2013, 43). Generacije žena, koje su neposredne učesnice transformacionih događaja, najveće su žrtve samožrtvujućeg mikro-matrijarhata. Novije generacije nalaze nove strategije za eventualno poboljšanje sopstvenog položaja.

U poglavljima koja slede, biće izneta perspektiva rodnih kretanja na nivou *makro*, *mezo* i *mikro* analize, sa namerom da se pokaže svojevrsna „zamršenost” svake od njih, i ukaže na neophodnost celovitije uzajamne analize ovih nivoa.

2. SCENARIO NA MAKRO I MEZO NIVOU

Patrijarhalnost nije imanentna državi kao takvoj, ali država jeste oblikovana kroz patrijarhalne političke procese. Iako su feminističke autorke i autori kroz istoriju kritikovali instituciju države, ona može biti pozitivan koliko i negativan

Zemlje poluperiferije najčešće imaju hibridni model regulacije rodne ravnopravnosti u javnoj sferi (Blagojević 2000). Pod tim se podrazumeva kombinacija progresivnih tendencija (Zakon o ravnopravnosti polova, Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost i dr.) sa retradicionalizacijom, sa jačanjem političke desnice itd. Retradicionalizacija se ipak u najvećoj meri odnosi na shvatanje porodice i uloge žene. Upravo zbog raskoraka između ove dve sfere, odavno se uvidelo da je praćenje političke participacije kao jedinog ili barem najznačajnijeg indikatora rodne ravnopravnosti nedovoljno pa i problematično, s obzirom na to da postoji veliki raskorak između normativnog i realnog stanja – imajući u vidu da veća reprezentacija žena u političkom životu ne podrazumeva nužno i njihov bolji položaj u privatnoj sferi.

Najuočljivije obeležje Zakona o ravnopravnosti polova (2009) i nacрта Zakona o rodnoj ravnopravnosti (u proceduri prihvatanja) jeste pokušaj da se izjednači broj muškaraca i žena u političkom i javnom životu kroz obavezne kvote. I zaista, usled primene ovog pravila, uključujući i odredbe Zakona o izboru narodnih poslanika – glas žena je sada zastupljeniji u političkom životu Srbije, budući da brojne političke stranke regrutuju žene, pa i promovišu na istaknutim i hijerarhijski visokim mestima. Pa ipak, to ne samo da ne znači da se radi na tome da položaj žena bude poboljšan (jer su sada javnom sferom zagospodarile navodne glasnogovornice rodne ravnopravnosti), već naprotiv – dolazi do progresivne retradicionalizacije kroz kontradiktorni položaj u kom se nalaze upravo ove žene.

Povećano prisustvo žena u političkim, parlamentarnim i rukovodećim telima, nažalost ne znači istovremeno i poboljšanje položaja za najšire slojeve žena, utoliko što se ne radi o zajedničkoj političkoj orijentaciji žena u parlamentu usmerenih na specifično ženske potrebe i interese u društvu. Budući da žene politički delaju u različitim konzervativnim strankama, to se održava na njihovo polje i prirodu delovanja kao i na stepen međusobne solidarnosti. Ono što je verovatno najbitniji pokazatelj da veća participacija žena u političkom procesu istovremeno ne znači i poboljšanje njihovog opšteg položaja, jeste potpuno negiranje i demonizacija feminizma u javnom diskursu, bez obzira na to što su načela rodne ravnopravnosti koje navodno zastupaju i ove stranke, direktno povezana sa feminističkom agendom. Čak i žene koje su, posredstvom kvota dospele na takva istaknuta mesta, zanemaruju feminizam. Izborivši se za poziciju u „muškom svetu”, potpuno negiraju postojanje rodne asimetrije u društvu, smatrajući da bi preispitivanjem takvog sistema bio devalviran značaj onoga što one rade. Kako većina stranaka na

srpskoj političkoj sceni naglašava tradicionalne koncepte društva u kom je „porodica osnovna ćelija”,² najvatrenije apologete ovakvih, za žene diskriminatornih ideja, često su upravo žene.³ Patrijarhalna paradigma se ne menja, utoliko što žene naglašavaju značaj tradicionalnih uloga i konstrukta *dobre majke*, videći to kao jedini način da uopšte budu u političkom procesu. Upravo zato će kritike na račun „loše majke” doći baš od tih žena. Odričući se feminističkih ideja, dovode u pitanje prava koja su davno izborna, zaboravljajući da one ne bi bile na tim pozicijama ni da nije bilo feminističkih zahteva, ni kada bi se ostvarile konzervativne ideje koje one trenutno zastupaju.

Zbog svega toga se stiče pogrešan utisak o tome da postoji jedan, univerzalan put za sve, budući da, usled patrijarhalne reprezentacije žena u političkoj areni, takvom putu legitimitet daju upravo žene. Konzervativna retorika sa sobom nosi još jednu vrlo bitnu kontradiktornost. Dok sa jedne strane mistifikuje materinstvo, ona istovremeno ovaj odnos prikazuje kao vezu koja postoji isključivo između majke i njenog deteta, lišavajući ga njegove osnovne karakteristike – društvenosti. Dok se, prilikom prijema na posao, zahteva da kažu kada će zasnovati porodicu, pa i da se odreknu braka i roditeljstva, jer kao takve nisu „profitabilne”, u javnom diskursu o „beloj kugi”, sva krivica je svaljena na te iste žene, te se na njih vrši pritisak „da se ostvare kao majke” jer je to u skladu sa nacionalnim interesima (Sekulić i Bobić 2010). Ukratko rečeno – za „lošu decu” krivicu snose samo majke, a zasluge nema; takav odnos se podrazumeva.

Efikasnost Zakona o ravnopravnosti polova i njegovo implementiranje na nivou društvene realnosti, u velikoj meri zavisi od opštih ekonomskih i kulturoloških činilaca, kao i u slučaju dominantnog rodnog režima. Kako se radi o zemljama poluperiferije koje se bore sa mnogim strukturalnim problemima, rodna ravnopravnost najčešće nije prva na listi prioriteta, pa čak ni pri njenom vrhu. Sprečeni opštom ekonomskom i socijalnom depriviranošću, rodnu ravnopravnost ni žene ne vide kao gorući problem, a utoliko pre muškarci. Pri tom se samožrtvujući mikro-matrijarhat sve više naglašava kao ključni mehanizam vršenja rodnih uloga žena u privatnoj sferi.

2 Za detaljniji pregled političkih programa partija na desnom ideološkom spektru pogledati: Bakić 2007, 2015.

3 Pogledati, recimo, iskaze na *Twitter* nalogu Milice Đurđević, člana Predsedništva i portparolke pokreta „Zavetnici” na <https://twitter.com/milicazavetnici>, pristupljeno 25.10.2017.

3. ANALIZA ISKUSTVENOG MATERIJALA – MIKRO PERSPEKTIVA

Koncept samožrtvujućeg mikro-matrijarhata poslužio je kao ekplanatorni okvir za analizu u našem pristupu istraživanju o iskustvima i stavovima žena u Srbiji, te je baterija pitanja koju smo formulisale bila usmerena na prepoznavanje ženskog žrtvovanja. Ona je obuhvatala šest otvorenih pitanja: 1) Da li ste ikada doživeli da vas neko kritikuje da niste dobra majka? 2) Ako jeste, šta je bio najčešće navođeni razlog? 3) Kako ste vi reagovali na tu kritiku? 4) Da li ste doživeli da vas neko kritikuje da niste dobra domaćica? 5) Ako jeste, šta je bio razlog? 6) Kako ste vi reagovali na tu kritiku?

Sa tim u vezi, odgovarajući na pitanje „Da li ste ikada doživeli da Vas neko kritikuje da niste dobra majka?“, gotovo četvrtina ispitanica (22.8%) odgovorila je potvrdno. Dobijene nalaze svakako bi trebalo uzeti sa rezervom, jer su na odgovore ispitanica mogla delovati dva ograničavajuća faktora koja je u anketnim istraživanjima vrlo teško ili nemoguće kontrolisati. Prvi faktor odnosi se na („škakljivu“) prirodu pitanja – ispitanice su mogle govoriti neistinu, iz najrazličitijih razloga (ne sećaju se, sramota ih je i sl). Drugi faktor odnosi na samotumačenje kritika – moguće je da kritika koju je ispitanica primila objektivno jeste kritika da ona nije „dobra majka“, ali da ispitanica nije mogla da prepozna tu kritiku kao takvu, jer nije izrečena u direktnoj formi. Samim tim, možemo pretpostaviti da je udeo onih ispitanica koje su doživele kritiku na račun svog majčinstva ili rodne uloge u podeli kućnih poslova (domaćice) nešto veći od dobijenog. Sa druge strane, tek 15.3% ispitanica reklo je da je nekada trpelo kritiku da nisu „dobre domaćice“.

U kategoriji najmlađih, od 18 do 29 godina 22.4% ispitanica doživelo kritiku. U kategoriji od 30 do 45 godina udeo je najveći (26.9%), dok je kritika najmanje zastupljena kod ispitanica starosti od 46-60 godina, kod kojih se može očekivati da je tradicionalna podela uloga najviše prihvaćena i internalizovana – 17.9% ($\chi=12.11$; $df=2$; Crammer's $v=0.09$; $Sig=0.02$).⁴

Generalno, istraživanje je pokazalo da je u ispitivanoj populaciji majki, kada je reč o u organizaciji svakodnevnog života, prisutan visok nivo tradicionalne po-

⁴ Interesantno je spomenuti da, kada je reč o stepenu obrazovanja i zastupljenosti kritike da žene nisu dobre majke – nije utvrđena statistički značajna veza između te dve varijable ($Sig=0.17$).

dele uloga.⁵ Podaci o podeli odgovornosti između partnera u tranzicijskom periodu prelaska u roditeljstvo (briga o bebi i organizacija zajedničkog života u tom periodu), pokazuju da žene tada najvećim delom preuzimaju na sebe tradicionalno „ženske” poslove (80.1% peglanje dečje odeće, kuvanje 69.9%, spremanje stana 67.8% itd.). Ne postoji ni jedna od aktivnosti koja se odnosi na raspodelu poslova na početku roditeljstva u kojoj bi muškarci preuzeli veći deo tereta. Npr. svega 0.9% muških partnera je preuzelo na sebe glavnu odgovornost za menjanje pelena ili svega 7.8% za kupanje bebe. Postoje samo dve aktivnosti – izvođenje bebe u šetnju (51.3%) i odlazak sa detetom kod lekara (60.5%) – koje se smatraju pretežno zajedničkom aktivnošću. Sve ostalo su dominantno poslovi majki. Ulazak u roditeljstvo je, prema ovim pokazateljima, ona životna prekretnica u kojoj preterano trošenje ženskih resursa postaje u najkonkretnijem smislu društveno prihvaćena, i po žene obavezujuća norma.

Ukrštanje podataka putem Hi kvadrata dodatno pokazuje da najmanju kritiku da su *loše majke* trpe žene koje su u formativnom periodu svog roditeljstva ravnomerno delile poslove sa svojim partnerom, a da su najviše kritikovane kao loše majke upravo žene koje su u istom tom formativnom periodu (po dolasku bebe), preuzele kao svoju odgovornost najveći deo kućnih poslova. Taj podatak (što više posla, to više kritike) je interesantan jer ukazuje na presiju da mlada žena postane „dobra” majka u periodu kada tradicionalna podela uloga još uvek nije sasvim definisana i sasvim internalizovana. Tabela 1 prikazuje taj odnos (prikazane su sve vrednosti kod kojih je Hi kvadratom potvrđena značajna povezanost).

U tradicionalnim poslovima koji nisu vezani samo za bebu, kao što su kuvanje, pranje i čišćenje, ne postoji značajna povezanost između opterećenosti žena i kritike da nisu dobre majke, odnosno, reč je o poslovima koji se sa podrazumevanjem prihvataju kao „prirodno” ženski i ne povezuju se nužno sa majčinstvom.

U kasnijem partnerskom/porodičnom životu, tradicionalna podela poslova se uglavnom „konzervira”, i nadalje takođe nema više značajne povezanosti između opterećenosti žena domaćim poslovima i kritike koju trpe da nisu dobre majke. Štaviše, čak 63.4% ispitanica su delimično ili sasvim zadovoljne uobičajenom podelom poslova u svojoj kući.

Tabela 1. Odnos opterećenosti žena podelom poslova u formativnom periodu prelaska partnerstva u roditeljstvo (odmah po dolasku bebe u porodicu) i zastupljenosti kritike da nisu dovoljno dobre majke

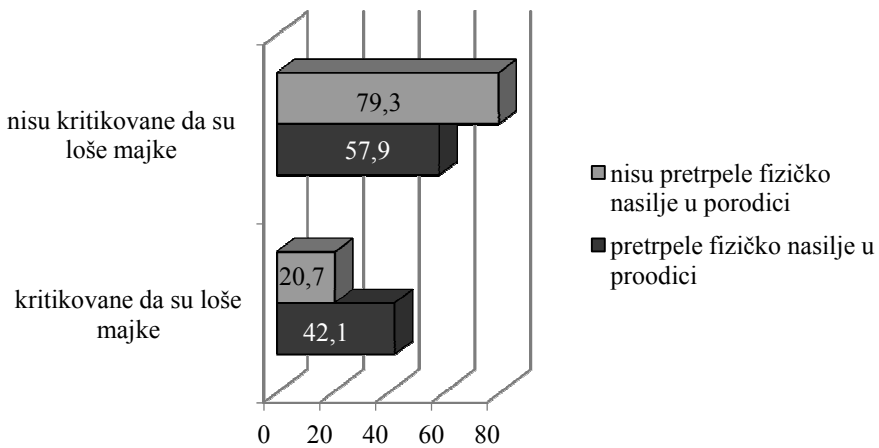
zastupljenost kritike da ispitanica nije dobra majka %				
poslovi oko bebe	osoba koja je najviše opterećena navedenom vrstom posla			
	majka (ispitanica)	suprug ili neko drugi	zajedno	
kupanje bebe	26.7	24.6	17	Hi kvadrat = 17.411; df. = 2; Kramerov V = 0.106; Sig. 0.000
uspavljivanje bebe	25	19.7	18.1	Hi kvadrat = 9.264; df. = 2; Kramerov V = 0.077; Sig. 0.010
ustajanje noću kad beba plače	26	19.4	18	Hi kvadrat = 13.263; df. = 2; Kramerov V = 0.092; Sig. 0.001
izvođenje bebe u šetnju	28.3	23.6	18.1	Hi kvadrat = 21.356; df. = 2; Kramerov V = 0.117; Sig. 0.000
odlazak sa bebom kod lekara	30.1	13.3	18.9	Hi kvadrat = 28.010; df. = 2; Kramerov V = 0.134; Sig. 0.000
pravljenje albuma dečjih fotografija	25.5	28.5	14.8	Hi kvadrat = 22.627; df. = 2; Kramerov V = 0.121; Sig. 0.000

Ako pogled bacimo na uobičajenu trajnu podelu poslova u domaćinstvima ispitanica, situacija je sledeća – kritika na račun „dobre domaćice” je utoliko interesantnija kada se posmatra u kontekstu podele obavljanja poslova u domaćinstvu. Uviđa se velika asimetričnost, budući da su žene te koje dominantno obavljaju kućne poslove. Kako je najveći deo kritika bio u vezi sa kuvanjem, zanimljivo je napomenuti da se 78.2% ispitanica izjasnilo da najčešće (ili pak samo one) kuvaju za svoje ukućane. Kritika, dakle, ne podrazumeva nuđenje pomoći te eventualnu težnju ka uspostavljanju egalitarnijih odnosa, već ostaje „ogoljena”, samodovoljna i očekivana. Slična, pa i gora situacija se uviđa i kod pranja veša (88.8%), pranja sudova (74.5%), kao i kod čišćenja (72.4%). Jedina aktivnost u kojoj gotovo podjednako participiraju i muškarci i žene jeste nabavljanje namirnica – 43.2%. Nažalost, samo ova kategorija ne ublažava bitno asimetričnost i ekstremnu eksploataciju ženskih resursa u privatnoj sferi. Situacija nije mnogo bolja ni kad je u pitanju briga o dnevnim potrebama dece (58%), gde su takođe žene te od kojih se očekuje da budu stalno aktivne.

Osim navedenog, utvrđena je i značajna povezanost između nasilja u porodici i zastupljenosti kritike da žene nisu dovoljno dobre majke. Ipak, nećemo | 145

ulaziti u zastrašujuće podatke koji se odnose na stepen prisustva fizičkog nasilja u porodici u Srbiji,⁶ već samo ispitivanjem povezanosti između postojanja fizičkog kažnjavanja žena u (domaćoj) zajednici, i prisustva kritike da žene nisu dobre majke/domaćice. Analiza odgovora na pitanje: „*Da li ste Vi ikada doživeli fizičko kažnjavanje u vašoj bračnoj zajednici ili domaćinstvu?*” pokazuje značajnu povezanost između fizičkog nasilja i kritike žene da nisu dobre majke. ($x=35.082$; $df=2$; Cramers's $V=0.15$; $Sig=0.000$). Srazmerno je daleko veći broj žena koje su doživjele fizičko nasilje u svojim porodicama među onima koje su kritikovane da nisu dobre majke, nego među onima koje nisu (tabela 2). Međutim, treba napomenuti da jedan broj žena nije želeo da odgovori na ova pitanja.

Tabela 2. Povezanost fizičkog nasilja nad ženama i kritike žena da nisu dobre majke.

Na ovom mestu uputno je napraviti poređenje sa jednim, u domaćoj literaturi (a u skladu sa kulturnim miljeom) – vrlo indikativnim pojmom. Reč je o negativnom društvenom junaku (Pavićević i Simenunović-Patić 2011). Pod ovim pojmom autorke podrazumevaju situaciju u kojoj se likovi, koji bi u „normalnim”

⁶ U ovom istraživanju, na pitanje Da li je neka osoba od navedenih u prethodnom pitanju (majka; rođena sestra; ćerka; tetka; prababa po ocu ili majci; ženska deca rođenih tetki ili sestara; baba po ocu ili majci; nešto drugo) bila žrtva kućnog nasilja oko polovine ispitanica (49.6%) odgovorilo eksplicitno da u njihovim porodicama nijedna od bližih rođaka nije doživela fizičko nasilje. Dok je 19.8% žena je odgovorilo potvrdno, ali uzimajući u obzir da gotovo trećina (30.6%) ispitanica nije želela da o tome priča, pretpostavljamo da je gotovo izvesno da jedan broj tih žena zna neku krvnu srođnicu koja je pretrpela nasilje, ali ne želi da govori o tome. A kada je reč o pitanju Da li ste Vi ikada doživeli fizičko kažnjavanje u vašoj bračnoj zajednici ili domaćinstvu?, njih 9.4% je odgovorilo potvrdno.

društvenim okolnostima bili označeni kao anti-heroji, u situacijama devastacije društvenih (pod)sistema, percipiraju kao modeli za ponašanje, ili (kako ih autorke nazivaju – negativni) društveni junaci (Pavićević i Simeunović-Patić 2011). Autorke studije jasno skreću pažnju na proces popularizovanja negativnog društvenog junaka, no mi smo analizom dobijenog materijala u našem istraživanju želele da ukažemo na to da je takav junak i „napaćena” žena/majka/domaćića, odnosno želele smo da preispitamo trajnost prihvatljivosti modela žrtvujuće herojske majke danas koji se, nažalost, potvrđuje.

Ispitanice su, pored pitanja „Da li Vas je neko kritikovao da niste dobra majka” odgovarale i na otvorena pitanja u vezi sa razlozima kritike, kao što su opisivale i svoju reakciju na njih. Da one nisu konstruktivne, da služe pritiscima na žene da se potpuno konformišu, govori i činjenica da su ispitanice bile kritikovane i zato što su „isuviše brižne”, ali i zato što su premalo posvećene svojoj deci. Kritike imaju za cilj ostanak u sistemu, neodlaženje u krajnosti, budući da svako „iskakanje” može značiti potencijalnu subverziju i nepotčinjavanje, ma kakvi oni bili.

Normalizovana rodna očekivanja podrazumevaju pronalaženje smisla isključivo u svojoj deci, a ne u sebi. U prilog tome govore i kritike koje su se ticale „vremena za sebe” koje otvara mogućnost preispitavanja i neprihvatanja određenih obrazaca ponašanja. U istu kategoriju spada i kritika koja se tiče druženja sa drugaricama i odlaska na piće. Bitno je reći da, kao i u slučaju različitih kriterijuma za „lošeg oca” i „lošu majku”, postoji i rodna asimetričnost prihvatljive socijalne mreže muškaraca i žena. Kako je muškarac taj koji u svakom smislu pripada javnoj sferi, društvena očekivanja u vezi sa njegovom rodnom ulogom jesu postojanje široke socijalne mreže i aktivno učestvovanje u njoj, bez sukoba uloga (ili barem sukoba uloga koji sa sobom nosi osećaj krivice ili društvenu osudu). Za ženu se podrazumeva da socijalna mreža takođe postoji, ali je vezana za privatnu sferu, te je kao takva i dalje povezana sa njenom porodicom, zbog čega postoji potreba za separacijom ove dve sfere.

Odgovore ispitanica o razlozima zašto su kritikovane da nisu dobre majke svrstale smo u sledeće grupe

1. Prevelika ambicioznost
2. Nepoželjni saveti (upućeni ukućanima)
3. Neodgovornost (prema detetu/domaćinstvu/svemu)
4. Neiskustvo (življenje „uz pomoć roditelja”)
5. „Efekat staklenog zvona” (previše zaštitnički nastrojene prema deci)

U vezi sa tim, konkretnije, naša analiza je pokazala da žrtvujući mikro-matrijarhat ne mora uvek biti do kraja dosledan, već mu može nedostajati komponenta privlačnosti žrtvovanja. Ispitanice su kritikovane i zato što „ne uživaju dovoljno u majčinstvu”. Odsustvo privlačnosti žrtvovanja se uviđa i kada je u pitanju pronalazjenje novog partnera kod ispitanica koje su bile razvedene. Mada žene smatraju da imaju pravo na drugačiji i bolji život, okolina je smatrala da takva žena ne može biti dobra majka, a najekstremniji primer je bio slučaj ispitanice čija okolina je smatrala da je ona suviše sebična jer želi da se razvede od oca svog deteta. Tradicionalni koncepti porodice podrazumevaju da forma mora biti zadovoljena po svaku cenu, bez obzira na kvalitet i zadovoljstvo životom i bez obzira li je takvo rešenje zapravo dobro za članove porodice, a ponajmanje za ženu. Od nje se očekuje da se žrtvuje po svaku cenu jer se to podrazumeva.

Istraživanje je pokazalo da žene u najvećoj meri prihvataju tradicionalnu distribuciju poslova, te u skladu sa tim i povezanost konstrukta „dobre majke” sa konstruktom „dobra domaćica”. Najveći broj ispitanica koje su bile kritikovane da ne ispunjavaju kriterijume dobre domaćice, na meti osude su bile jer ne kuvaju dovoljno dobro, često, itd. Kako je već rečeno, ispitanice su odgovarale i na pitanje u vezi sa svojom reakcijom na kritiku. One su to videle kao beznačajne komentare, smatrajući da postoje mnogo bitnije stvari koje se mogu raditi umesto kućnog rada, ali po pitanju rada sa decom – privatna sfera, dakle, i u tom slučaju ostaje delatna arena za žene.

Možemo se usuditi da kažemo da su žene na putu demistifikacije konstrukta „dobre majke”, a u prilog tome govore najviše reakcije ispitanica na kritike, koje su raznovrsne. Demistifikacija ne ide u smeru skore revolucije, ali to ne znači da ona nije revolucionarna – baš naprotiv. Prvi korak svakako jeste prestanak širokog prihvatanja mita o biološkoj predodređenosti žrtvovanja. Budući da je žrtvovanje žena usmereno na decu, deca kroz to žrtvovanje uspostavljaju odnos sa spoljnim svetom, sa javnom sferom. Promena odnosa u privatnoj sferi, promena doživljaja realnosti te konstruisanje drugačijih očekivanja vodi i ka promeni odnosa u javnoj sferi, jer su akteri isti.

6. ZAKLJUČAK

Dosadašnje iskustvo – i rodno, i opšte-društveno, pokazuje nam stidljivo, ali ipak uporno prevladavanje patrijarhalne podele uloga i neupitnog usklađivanja sa patrijarhalnim očekivanjima od žena. Pri tom nam nedostaje smisljena i domišljena komunikacija između nekoliko nivoa analize i nekoliko iskustvenih sfera. Sve-sne činjenice da dostupna građa i analiza u ovom radu mogu zahvatiti samo mali deo ovog problema na makro, mezo i mikro nivou, rekle bismo da stečeni uvidi nedvosmisleno pozivaju na dalje ispitivanje povezanosti, kao i povezivanje ovih, u institucionalnom smislu različitih, analitičko-iskustvenih domena. To znači da bi (ipak skromno) evidentirana, ali željena promena trebalo da se razvija simultano, kroz više mehanizama i kanala, koji među sobom ne smeju ostati nepovezani i međusobno neprepoznatljivi.

Posmatrajući ovde dobijene rezultate i analizirajući ih, u duhu feminističke debate, došle smo do zaključka da promene u „javnoj” sferi neće same po sebi dovesti do trajnijih promena u privatnoj sferi. Transformacije na makro nivou zahtevaju konkretnije institucionalne nacрте i prakse na mezo nivou, kao i transformaciju privatne sfere na mikro nivou, kao i planiranje uzajamnog povezivanja svih ovih nivoa.

LITERATURA:

- Bakić, J. 2007. „Radikalne ideološko-političke krajnosti savremene Srbije.” *Hereticus* V (2): 31–66.
- Bakić, J. 2015. „Levica i desnica: pokušaj teorijskog određenja i iskustvene primene na slučaju Srbije (1990–2014).” *Sociologija* LVII (1): 46–71.
- Batler, Dž. 2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Beograd: FPN, Centar za ženske studije.
- Bek, U. 2001. *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Blagojević, M. 2000. „Brinem, dakle, postojim: dekonstrukcija ženske brige.” U *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, I tom, uredio M. Blagojević, 591–602. Beograd: AŽIN.
- Blagojević, Hugson, M. 2013. *Rodni barometer u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Bobić, M. i S. Lazić. 2015. „Prakse u svakodnevnom životu bračnih parova na početku roditeljstva.” U *Politike roditeljstva iskustva diskursi institucionalne prakse*, uredila Jarić Isidora, 57–80. Beograd: ISI FF
- Browerman, I. i dr. 1972. “Sex Stereotypes: A Current Appraisal.” *Journal of Social Issues* 28 (2): 59–78.

- Connell, R. 1995. *Masculinities*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Connelly, P. 1983. "Women's Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis by Michelle Barrett." *Labour / Le Travail* 11: 338–340.
- Coward, R. 1982. "Sexual violence and sexuality." *Feminist Review* 11: 9–22.
- De Bovoar, S. 1982. *Drugi pol*. Beograd: BIGZ.
- Golubović, Z. i I. Jarić. 2010. *Kultura i preobražaj Srbije: vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
- Heide, M. 1995. *Television Culture and Women's Lives: thirtysomething and the Contradictions of Gender*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jarić, I. 2002. „Rodni stereotipi.” *NSPM*. Posebno izdanje 2: 5–19.
- Jarić, I. 2014. „Pozicioniranje iskustva materinstva unutar socijalne mreže porodičnih odnosa.” *Sociologija* 56 (4): 458–473.
- Lazić, M. 2011. *Čekajući kapitalizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kandido-Jakšić, M. 2002. „Polni stereotipi i homoseksualnost.” *NSPM*. Posebno izdanje 2: 63–91.
- Kornel, D. 2003. „Rod.” *Genero* 2/3: 21–31.
- Martin, K. i E. Kazyak. 2009. "Hetero-romantic love and heterosexiness in children's G-rated films." *Gender and Society* 23 (3): 315–336.
- Milić, A. 2007. *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja štampa.
- Milić, A. i S. Tomanović. 2009. *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*. Beograd: ISI FF.
- Mimica, A. i M. Bogdanović. 2002. *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Morgan, I. 1996. *Poreklo žene: klasična studija o evoluciji*. Beograd: Prosveta.
- Nenić, I. 2008. „Matrica koja obećava? Predstavljanje i učešće žena u popularnoj kulturi.” U *Neko je rekao feminizam*, uredio A. Zaharijević, 244–257. Beograd: Centar za ženske studije.
- Papić, Ž. i L. Sklavecki. 2003. *Antropologija žene*, Beograd: Čigoja štampa.
- Pavićević, O. i B. Simeunović-Patić. 2011. *O negativnom društvenom junaku*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Pavićević, O. 2008. „Neki aspekti popularizacije negativnog društvenog junaka.” *Sociološki pregled* XLII (2): 223–240.
- Pešić, J. 2017. *Promena vrednosnih orijentacija u postsocijalističkim društvima Srbije i Hrvatske: Politički i ekonomski liberalizam*. Beograd: ISI FF.
- Sekulić, N. i M. Bobić. 2010. *Rodna ravnopravnost na lokalnom nivou: izveštaj o rezultatima istraživanja o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou u Srbiji*. Beograd: Dosije Studio.
- Sekulić, N. 2012. „Porodični kulturni kapital – kulturna potrošnja i ulaganje u kulturu.” U *Vreme porodica*, uredili Milić Anđelka i ostali, 93–114. Beograd: Čigoja štampa.
- Sekulić, N. 2016. *Kultura rađanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- Tomanović, S. 2004. „Sociologija o detinjstvu i sociologija za detinjstvo.” U *Sociologija detinjstva*, uredila Smiljka Tomanović, 7–48. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Vartanian, L. R. i dr. 2001. "Ally Mcbeal vs. Arnold Schwarzenegger: comparing mass media, interpersonal feedback and gender as predictors of satisfaction with body thinness and muscularity." *Social Behavior and Personality* 29 (7): 711–723.

Walby, S. 1990. *Theorizing Patriarch*. Oxford: Blackwell.

E-Izvori:

<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1993/pdf/G19932004.pdf>, pristupljeno 25.10.2017.

<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1992/pdf/G19922002.pdf>, pristupljeno 25.10.2017.

http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/64/50/00-Statistic-ki_godisnjak_Republike_Srbije_2017.pdf, pristupljeno 25.10.2017.

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=82>, pristupljeno 25.10.2017.

<https://twitter.com/milicazavetnici>, pristupljeno 25.10.2017.

New/old gender expectations – conformism or criticism of the dominant patriarchal paradigm in family

The basic idea of this paper is the analysis of the elements of gender asymmetry within marital – partner and family patterns. The exploration framework for our analysis will be the concept of self-sacrificing micro-matriarchate, and the theoretical construction of bifurcated social development. Following the dynamics of gender as the constitutive dimensions of the social structure, we will show in this paper how the segregation in marital – family life is carried out in the Serbian society according to the model of distinctive (male and female) gender roles. We will consider the coherence of the concept of a *good mother* and a *good housewife*, as unique gender roles and identities constructed through the prism of “normalized” and generally accepted social and gender expectations. The operationalization of gender expectations, or conformist pressure on women to be good mothers and good housewives, was realized through six open questions in the questionnaire. The quantification of the questions and their closure will be in accordance with the above theoretical assumptions, and through the analysis of the obtained answers about the degree of acceptance of gender expectations, we will rethink the “validity” of the concept of self-sacrificing micro-matriarchy in Serbia. However, as the questions contained in this survey do not allow precise operationalization of

the concept of sacrificial micrometriarchy, here we will limit ourselves to the notion of sacrifice. For a deeper understanding of the self-priming micro-matriarch phenomena, the data analysis will be interpreted in accordance with the socio-demographic and class characteristics of respondents, as well as in accordance with their value orientations and practices. Bearing this in mind, the ultimate goal is to examine whether the recorded changes tend to the direction of a comprehensive transformation of family relationships, or suggest the pursuit of multiple aspects of retraditionalization, in accordance with fundamental social changes, which, because of their summarizing character, are often perceived as retrograde.

Key words: gender expectations, gender roles, self-sacrificing micro-matriarchate, (gender) transformativity, post-socialist transformation

*rad prijavljen: 6. X 2017.
rad recenziran: 19. X 2017.
rad prihvaćen: 2. XI 2017.*